

О. І. Юхно

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

СТАНОВЛЕННЯ ВИЩОЇ ЗАОЧНОЇ ПОЛІТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто становлення системи вищої заочної політехнічної освіти в Україні. Розкрито чинники виникнення заочних та вечірніх факультетів, збільшення контингенту студентів цієї форми навчання. Прослідковано виникнення Українського заочного політехнічного інституту як методичного й організаційного центру по керівництву заочною підготовкою інженерів. Окреслено створення широкої мережі навчальних підрозділів заочної вищої політехнічної освіти за регіональним принципом та їх співпраця з промисловими підприємствами в підготовці висококваліфікованих кадрів. Охарактеризовано роль осередків заочної освіти як базового підґрунтя для створення самостійних ВНЗ.

Ключові слова: вища заочна політехнічна освіта, політехнічний інститут, навчально-консультаційний пункт, опорний пункт, загальнотехнічний факультет.

Постановка проблеми. Підготовка кваліфікованих кадрів набуває сьогодні вирішального значення для входження України у світовий економічний простір. Тенденції розвитку промислового виробництва, підвищення вимог роботодавців до якості робочої сили висвітлили одну з найважливіших проблем економічного розвитку країни – дефіцит кадрів технічного профілю. Відповідно до пункту 12.5 Умов прийому до вищих навчальних закладів у 2012 році, затверджених наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 12.10.2011 р. №1179, передбачено нарахування до 20 додаткових балів абітурієнтам, які в рік вступу закінчили підготовчі курси ВНЗ, для навчання на інженерно-технічних напрямках підготовки (спеціальностях).

Кадрове забезпечення галузей економіки з урахуванням реальних потреб ринку праці є одним із найважливіших чинників підвищення продуктивності праці та зростання обсягів виробництва. Тому зараз, коли ведеться інтенсивний пошук нових форм організації підготовки кваліфікованих кадрів, надзвичайно актуальним стає історичний досвід, накопичений вітчизняною вищою політехнічною освітою.

Аналіз актуальних досліджень. Окремі аспекти історії вищої інженерно-технічної освіти в Україні розглядали такі науковці, як С. Богатчук, А. Ворох, О. Донік, В. Крутіков, Н. Левицька, В. Липинський, С. Майборода, Є. Мартиненко, М. Мірошніченко, В. Олянич, О. Романець, А. Сасімов, О. Ткаченко, І. Толокньов, С. Ховрич, О. Щербініна. Відомості про становлення й функціонування перших навчальних закладів із підготовки спеціалістів технічного профілю висвітлено В. Онопрієнком і Т. Щербань. Історичні основи розвитку вищої професійної освіти в Україні містяться в монографії Є. Степанович (кінець ХІХ ст. – ХХ ст). Досвід з

організації підготовки інженерно-педагогічних кадрів висвітлено в дисертаційних дослідженнях С. Онопченко та С. Демченко.

Історико-педагогічний погляд на проблему політехнічної освіти здійснено у наукових розвідках таких учених, як Ю. Аверичев, А. Вихрущ, Й. Гушулей, О. Калігаєва, Н. Калініченко, О. Кітова, В. Курило, В. Мадзігон, Г. Назаров, В. Сидоренко, В. Стешенко, Н. Терентьєва, Г. Терещук, В. Шепотько.

Організацію навчального процесу в умовах заочної освіти вивчали К. Корсак, М. Громкова, П. Лебедев, І. Шамсутдінова, Л. Михайленко, В. Свиридюк, О. Василенко. Незважаючи на різноманітність тематики означених досліджень, практично відсутні праці, в яких системно висвітлюється розвиток вищої політехнічної освіти в Україні, зокрема проблема становлення заочної форми навчання.

Мета статті – висвітлення процесу становлення вищої заочної політехнічної освіти в Україні, що конкретизовано у таких **завданнях**:

- визначити чинники, що зумовили становлення вищої заочної політехнічної освіти в Україні;
- з'ясувати структурно-організаційні складові вітчизняної системи вищої заочної політехнічної освіти;
- виявити причини зацікавленості промислових підприємств організацією навчального процесу та покращенням матеріальної бази політехнічних закладів заочної форми навчання;
- прослідкувати виникнення на базі заочних факультетів та інститутів самостійних ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. В умовах приєднання України до Болонського процесу збереження заочної форми навчання викликає гострі суперечності. Європейський освітній простір не використовує заочної системи освіти, тому деякі експерти вказують на її несучасність. Тим не менше на сьогодні ця форма навчання існує та є досить затребуваною в суспільстві. Це пояснюється тим, що заочне навчання коштує значно дешевше та економить затрати часу на отримання освіти.

У сучасному розумінні заочне навчання є формою організації навчального процесу, як правило без відриву від виробництва, за якої використовуються традиційні та специфічні методи, засоби й форми навчання, що ґрунтуються на кореспонденції друкованих матеріалів, на використанні комп'ютерних і телекомунікаційних технологій; основу навчального процесу в умовах заочного навчання становить цілеспрямована й контрольована інтенсивна самостійна робота студента за встановленими навчальними планами з комплектом необхідних засобів навчання [5, 21].

Заочна освіта як система сформувалася в радянський період. У післявоєнні роки, коли йшла відбудова промисловості та сільського господарства загострилася потреба в підготовці висококваліфікованих спеціалістів. На керівних та інженерних посадах працювали в основному практики та спеціалісти з середньою технічною освітою, які у зв'язку з війною не отримали вищої освіти і потребували більш серйозної професійної підготовки. Уряд країни прийшов до висновку, що підготовка інженерів у вишах з денною формою навчання не вирішить проблему дефіциту кадрів. У статті, опублікованій журналом «Вісник вищої школи» № 3 за 1956 рік, міністр вищої і середньої освіти СРСР В. П. Єлютін писав: «Директива ХХ з'їзду передбачає подальше розширення вечірньої та заочної системи освіти, які дозволять готувати спеціалістів ознайомих із теорією і практикою. До 1960 року кількість контингенту студентів, що навчаються на заочній та вечірній формах, буде збільшено до 1 млн. чоловік». Згідно Постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС про покращення підготовки, розподілу та використання спеціалістів із вищою і середньою спеціальною освітою було заплановано збільшити до 1960 року порівняно з 1953 роком кількість студентів у системі заочної та вечірньої вищої освіти вдвічі, а по технічним і сільськогосподарським спеціальностям – не менше, ніж в три рази.

Уряд пропонував у найкоротший термін розширити мережу заочних і вечірніх вишів, зміцнити їх навчально-виробничу базу, укомплектувати кваліфікованими професорсько-викладацькими кадрами. Підготовка вишами кадрів без відриву від виробництва призвела до значного розширення заочної та вечірньої освіти в Україні. Це видно з табл. 1.

Таблиця 1

**Кількість студентів у заочних та вечірніх вишах УРСР
(1946–1955 рр.) [6, 150]**

	1946 р.	1950 р.	1955 р.
Кількість студентів заочних вишів і відділень	39,7 тис. чол.	49,5 тис. чол.	117,4 тис. чол.
Кількість студентів вечірніх вишів і відділень	0,65 тис. чол.	2,7 тис. чол.	13,3 тис. чол.
Всього студентів у заочних і вечірніх вишах	40,35 тис. чол.	52,2 тис. чол.	130,7 тис. чол.

Велика потреба промисловості в інженерах призвела до створення заочних факультетів у політехнічних ВНЗ. Відповідно до наказу Міністерства вищої освіти СРСР №793 від 30 червня 1955 року «Про організацію і розвиток заочної та вечірньої вищої освіти в Українській РСР» у 1955 році були відкриті заочні відділення в таких вишах країни: Харківському, Одеському та Львівському політехнічних інститутах [1, 130]. У 1953 році відкривається

заочний факультет КПІ. Станом на 1954–1955 навчальний рік в інституті навчалося близько 9200 чол., з них 1200 оволодівали знаннями за заочною системою, 100 – за вечірньою. У 1960 році створюються загальнотехнічні факультети (ЗТФ) Київського політехнічного інституту в Чернігові, Житомирі, Новоград-Волинському [9; 139]. На організованому в 1966 р. заочному факультеті Одеського політехнічного інституту загальна кількість студентів складала 1500 чол. Заочне навчання проводилося за 16 спеціальностями [10, 158]. Для підготовки студентів без відриву від виробництва Львівський політехнічний інститут відкриває вечірній (1950 р.) та заочний (1956 р.) факультети.

Станом на 1957–1958 навчальний рік у 22 технічних, підлеглих Міністерству вищої освіти УРСР, вишах навчалося 22,8 тис. студентів-заочників. Крім того в навчально-консультаційних пунктах Всесоюзних заочних технічних вишів навчалося ще 5,8 тис. заочників. Таким чином, на технічних спеціальностях кількість заочників становила 28,6 тис. чоловік.

Заочна підготовка спеціалістів поширювалася й надалі. Так, план прийому студентів-заочників у 1958 році збільшується проти 1957 року на 15%.

Широка сітка заочних факультетів, філіалів і навчально-консультаційних пунктів заочних вишів, великий контингент студентів-заочників, специфічність заочної підготовки спеціалістів, зокрема інженерів, вимагало створення єдиного методичного й організаційного керівництва.

Міністерство вищої освіти УРСР ще у вересні 1956 року за погодженням з ЦК КП України, підняло перед Міністерством вищої освіти СРСР клопотання про організацію в місті Харкові Українського заочного політехнічного інституту.

Міністерство вищої освіти УРСР уважало, що Український заочний політехнічний інститут повинен мати 8 факультетів: гірничий, металургійний, машинобудівний, хіміко-технологічний, енергетичний, електротехнічний, будівельний та інженерно-економічний, вести підготовку за 55 спеціальностями, мати відповідну кількість кафедр, лабораторій і учбових кабінетів. Щорічний прийом студентів до інституту мав становити 2000 чоловік, а контингент студентів – 12000 чоловік [2, 8].

1 вересня 1958 року новий політехнічний ВНЗ розпочав свою роботу. Крім підготовки інженерів без відриву від виробництва безпосередньо в інституті, його філіалах і навчально-консультаційних пунктах, на інститут покладалося учбово-методичне керівництво й постачання учбово-методичною документацією заочних факультетів відповідних стаціонарних вишів.

Усі діючі на території Української РСР філіали й навчально-консультаційні пункти Всесоюзних машинобудівного, текстильної і легкої промисловості та інженерно-будівельного інститутів, а також контингенти студентів-заочників стаціонарних ВНЗ, які проживали поза місцем їх розташування передавалися Українському заочному політехнічному інституту.

Згідно довідки про укомплектування контингенту студентів Українського заочного політехнічного інституту на початок 1958/59 навч. року кількість студентів-заочників становила 8562 чол. Інституту передавалися навчально-консультаційні та опорні пункти таких ВНЗ (див. табл. 2).

Таблиця 2

Контингент студентів УЗПІ станом на 1958/1959 навч. року [2, 17–18]

№ п/п	Найменування інституту	Найменування НКП, опорного пункту	Контингент студентів
1.	Всесоюзний заочний інженерно-будівельний інститут	Краматорський НКП	1242
2.	Всесоюзний заочний машинобудівний інститут	Дніпропетровський НКП Херсонський НКП Конотопський НКП Полтавський НКП Крюковський ОП Сумський ОП Шосткинський ОП	972 514 250 248 248 228 111
3.	Харківський політехнічний інститут	Міжзаводський НКП Краматорський НКП Ворошиловський НКП	655 556 283
4.	Київський політехнічний інститут	Горлівський НКП Жданівський НКП	570 238
		Всього:	6115

Крім цього інституту були передані студенти заочного факультету Харківського політехнічного інституту в кількості 2447 чол. [2, 17–18].

Станом на 1 вересня 1959/60 навчального року кількість викладачів, включаючи периферійні структурні підрозділи, складала 189 чол., у тому числі штатних – 101 чол., з них докторів наук, професорів – 1, кандидатів наук, доцентів – 37 чол. і 782 викладачів-погодинників. Слабкою стороною викладацького колективу УЗПІ була відсутність професорів і докторів наук. Лише за перший рік роботи УЗПІ зробив значний внесок у розвиток народного господарства України, підготувавши 230 інженерів за 16 спеціальностями [8, 19–21].

Була створена широка мережа навчальних підрозділів, у тому числі загальнотехнічних факультетів (ЗТФ). Усі підрозділи створювались за

регіональним принципом, тобто в містах, де була зосереджена певна галузь промисловості й найбільша кількість студентів-заочників.

Протягом 1959–1960-го років УЗПІ було відкрито ЗТФ у Слав'янську, Константинівці та Артемівську Донецької області. Цьому сприяв наказ № 375 Міністра вищої та середньої спеціальної освіти Української РСР від 25 липня 1960 року «Про хід організації загальнотехнічних факультетів на території Української РСР». З метою надання практичної допомоги в справі комплектування ЗТФ кваліфікованими професорсько-викладацькими кадрами Міністерство прийняло рішення про направлення аспірантів, які закінчили аспірантуру, для роботи на загальнотехнічних факультетах. У документі також вказувалося на необхідність до 1 вересня 1960 р. повністю здійснити переведення студентів заочників II–III курсів (прийому 1958, 1959 років) на ЗТФ, а також студентів заочників першого й другого курсів (прийому 1959, 1960 р.) інженерних спеціальностей, які навчаються в системі міністерств залізничного транспорту, зв'язку та сільського господарства [4, 33–34].

Створення широкої мережі загальнотехнічних факультетів (ЗТФ) мало на меті докорінно поліпшити систему вищої школи без відриву від виробництва, наблизити заочну освіту до місця роботи й проживання студентів-заочників. Станом на 1968 рік в Українській РСР вже діяло 72 загальнотехнічні факультети, на яких навчалося на перших трьох курсах близько 72 тисяч студентів із різних інженерних спеціальностей. Із цього числа 35 факультетів розташовувалися в обласних центрах і промислових містах республіки, де не було технічних вишів. Це дало можливість залучити до навчання у вищій школі значні, додаткові контингенти працюючої молоді на периферії та створити кращі умови для їх навчання. Загальна сума капіталовкладень від промислових підприємств у 1964–1968 роках для розвитку заочного й вечірнього навчання в республіці в основному через ЗТФ становила 16,7 млн. крб. [3, 127–128].

Крім ЗТФ до структури Українського заочного політехнічного інституту входили навчально-консультаційні пункти (НКП) та опорні пункти (ОП). Прослідкуємо роботу цих підрозділів на прикладі Сумського НКП, який заклав підґрунтя для створення самостійного ВНЗ – Сумського державного університету.

Сумський НКП було організовано в 1948 р. за наказом Московського заочного інституту машинопромисловості (пізніше перейменовано на Всесоюзний заочний машинобудівний інститут) при Сумському машинобудівному заводі. НКП забезпечувався «керівництвом і приміщеннями для навчальних занять». Інженерні дисципліни в НКП читали,

головним чином, провідні спеціалісти заводу. Студенти-заочники звільнялися від роботи у вечірній час, їм надавалися навчальні відпустки, можливості користуватися підручниками й навчальними посібниками заводських бібліотек і лабораторій [7, 7–8].

Інженерно-технічним працівникам педагогічну роботу зі студентами-заочниками в НКП дозволялося проводити в робочий час – до 6 годин на тиждень. У НКП за сумісництвом працювали викладачі Сумського державного педагогічного інституту. Інженерні дисципліни викладали, головним чином, провідні спеціалісти заводу.

У 1958 році у зв'язку з організацією Українського заочного політехнічного інституту (УЗПІ) НКП було включено до його структури. На той час план прийому абітурієнтів становив 125 чоловік, а загальна кількість випускників – 350 чоловік. Зростала кількість штатних працівників. Згодом на базі НКП було створено загальнотехнічний факультет (ЗТФ) УЗПІ. За 5 років його існування 320 чоловік без відриву від виробництва стали кваліфікованими інженерами та поповнили лави технічної інтелігенції. Велику матеріальну допомогу в обладнанні лабораторій, кабінетів і аудиторій ЗТФ надали місцеві підприємства: заводи ім. М. В. Фрунзе, електронних мікроскопів, насосний, хімкомбінат та ін. Завдяки досягнутому високому рівню підготовки фахівців ЗТФ було реорганізовано в Сумський філіал Харківського ордена Леніна політехнічного інституту в складі двох факультетів. У 1990 році на базі філіалу було створено Сумський фізико-технологічний інститут, а через 3 роки – державний університет [7, 9].

Узагальнення викладеного матеріалу дає підстави для таких **висновків**: 1) головними чинниками становлення вищої заочної політехнічної освіти України стала повоєнна відбудова сільського господарства і промисловості, що вимагало збільшення різномірневої підготовки фахівців технічного профілю; 2) мережа та географія розміщення політехнічних ВНЗ не задовольняла потреби господарського розвитку країни, у зв'язку з чим виникла необхідність формування та розгалуження системи вітчизняної вищої заочної політехнічної освіти, що виявилось у створенні Українського заочного політехнічного інституту як навчально-методичного центру, організації заочних факультетів при політехнічних інститутах та створенні ЗТФ для залучення додаткового контингенту працюючої молоді на периферії; 3) виникнення підрозділів вищої заочної політехнічної освіти мало регіонально-економічний характер і детермінувалося потребами промисловості регіону, що пояснює підвищену зацікавленість підприємств у їх функціонуванні; 4) високий рівень підготовки фахівців сприяв реорганізації осередків системи заочної вищої політехнічної освіти у самостійні ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА

- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ)
1. Ф. 4621, опис №1, спр. 6.
 2. Ф. 4621, опис №1, спр. 96.
 3. Ф. 4621, опис №13, спр. 598
- Державний архів Луганської області (м. Луганськ)
4. Ф. 1682, опис № 8 т.2, спр. 3284.
 5. Василенко О. І. Організація самостійної роботи студентів заочної форми навчання вищих навчальних закладів юридичного профілю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / О. І. Василенко. – Київ, 2008. – 20 с.
 6. Гончаров И. Н. О некоторых особенностях развития высшего образования в годы пятой пятилетки (по материалам Украины) / И. Н. Гончаров // Сборник научных работ кафедр общественных наук Харьковского политехнического института имени В. И. Ленина. – 1957. – Вып. 3. – Т. XXIII. – С. 139–156.
 7. До 40-річчя утворення Сумської філії ХПІ (1966-2006 рр.). – Суми : Вид-во СумДУ, 2006. – 47 с.
 8. История УИПА. / [С. Ф. Артюх]. – Х. : Прапор, 2007. – 352 с.
 9. КПІ. Перше століття : істор. огляд / [Авт.-упоряд. : В. І. Лиховодов та ін.] – К. : Такі справи, 2007. – 348 с.
 10. Одесский политехнический институт. Краткий исторический очерк (1918–1968). – К. : Изд-во Киевского университета, 1968. – 223 с.

РЕЗЮМЕ

О. И. Юхно. Становление высшего заочного политехнического образования в Украине.

В статье рассмотрено становление системы высшего заочного политехнического образования в Украине. Раскрыты причины возникновения заочных и вечерних факультетов, увеличение контингента студентов этой формы обучения. Очерчено возникновение Украинского заочного политехнического института как методического и организационного центра по руководству заочной подготовкой инженеров. Прослежено создание широкой сети учебных подразделений заочного высшего политехнического образования за региональным принципом и их сотрудничество с промышленными предприятиями в подготовке высококвалифицированных кадров. Охарактеризована роль центров заочного образования как базового фундамента для создания самостоятельных ВУЗов.

Ключевые слова: высшее заочное политехническое образование, политехнический институт, учебно-консультационный пункт, опорный пункт, общетехнический факультет.

SUMMARY

O. Yuchno. Formation of Higher Correspondence polytechnic education in Ukraine.

The article deals with the formation of the higher correspondence polytechnic education in Ukraine. Factors of correspondence and evening schools, the increasing population of students learning are solved. The emergence of Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute as a methodological and organizational center for the management of part-time training engineers is examined. A broad network of educational units correspondence higher polytechnic education on a regional basis and their cooperation with industry in the preparation of highly qualified personnel is outlined of the role of distance education as a basic foundation for the creation of autonomous universities is characterized.

Key words: Higher Correspondence Polytechnic Education, Polytechnic Institute, Training and Consultation item stronghold, Faculty of General Studies.